



Protestantse
Kerk

ONDERZOEKSVERSLAG **IMPACT PIONIEREN**

sociale verbondenheid en geloofsontwikkeling
bij deelnemers aan pioniersplekken

Geloof·Hoop·Liefde

'Ik flirt met God, maar weet niet of ik verkering wil.'

deelnemer pioniersplek Amsterdam

Februari 2020

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk

Website: www.protestantsekerk.nl/thema/missionair-werk

E-mail: info@protestantsekerk.nl

Telefoon: 030 880 18 80

Adres: Joseph Haydnlaan 2a, 3533 AE Utrecht

Projectleider: Anneke van der Velde MA

Onderzoeksleider: dr. Sake Stoppels

Onderzoekers: dr. Marten van der Meulen

drs. Janneke Nijboer

Elze Riemer MA

WOORD VOORAF

Begin 2020 is een actuele tussenstand rond pionieren gepubliceerd door de dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk.¹ Een onderdeel van deze tussenstand is een beknopt verslag van het onderzoek onder deelnemers aan pioniersplekken dat in het najaar van 2019 is uitgevoerd. Dit rapport bevat een uitvoeriger verslag van dit onderzoek, met meer aandacht voor de methodologische keuzes en vragen. Ook zijn er meer uitspraken van de onderzochten geciteerd en wordt vaker verwezen naar relevante studies.

Het past om mijn collega-onderzoekers binnen de dienstenorganisatie hier te noemen en te bedanken. Anneke van der Velde was projectleider van het onderzoek. Vier onderzoekers hebben het onderzoek feitelijk uitgevoerd: Janneke Nijboer, Marten van der Meulen, Elze Riemer en ondergetekende. Binnen de relatief korte tijd die beschikbaar was voor het onderzoek hebben we een behoorlijk goed beeld kunnen krijgen van deelnemers en hun ervaringen.

De gevoerde gesprekken hebben het belang van pioniersplekken overtuigend laten zien. Deze plekken betekenen veel voor mensen. Dat is een uitnodiging aan de kerk om verder te zoeken naar nieuwe vormen van geloofsgemeenschap. Dit rapport wil daartoe mede uitnodigen.

Dr. Sake Stoppels

¹ Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, *Tussenstand pionieren: De impact van pionieren op sociale verbinding en geloofsontwikkeling*, Utrecht 2020.

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	3
DEEL I. OPZET EN VERANTWOORDING	5
DOEL VAN DIT ONDERZOEK	5
OPZET, METHODE EN BEPERKINGEN	5
BREDER ONDERZOEK	6
DEEL II. DEELNEMERS AAN HET WOORD	8
ACHTERGROND GEÏNTERVIEWDEN	8
RESULTATEN SOCIALE VERBONDENHEID	10
RESULTATEN GELOOFSONTWIKKELING	12
DEEL III. PIONIERS AAN HET WOORD	16
DEEL IV. CONCLUSIES	22
DEEL V. REFLECTIES & AANBEVELINGEN	23
BIJLAGEN	28
Bijlage 1. Interviewvragen voor deelnemers	28
Bijlage 2. Interviewvragen voor pioniers	29
Bijlage 3. Sjabloon ontwikkelverslag	30

DEEL I. OPZET EN VERANTWOORDING

Sinds 2010 stimuleert de Protestantse Kerk in Nederland de start en de ontwikkeling van pioniersplekken. Er zijn nu ongeveer 120 pioniersplekken gerealiseerd. Via ontwikkelverslagen, voortgangsgesprekken, pionierbegeleiders en pionierstrainingen volgt het Landelijk Team Pionieren deze plekken. In 2017 is het evaluatierapport 'Op hoop van zegen' verschenen, waarin verslag is gedaan van de stand van zaken. De focus in dit rapport lag vooral op kwantitatieve resultaten en geleerde lessen voor het pionieren als geheel.²

In dit onderzoek gaat het vooral om de *kwantitatieve* impact van pioniersplekken op het leven van de deelnemers aan pioniersplekken. Wat gebeurt er met mensen in hun participatie aan pioniersplekken op het gebied van geloof en sociale verbondenheid? We hebben daar via eerdere onderzoeken wel een globaal beeld van, maar al deze inzichten komen uit 'de tweede hand'. Daarom hebben we besloten onderzoek te doen onder deelnemers aan pioniersplekken zelf. We kijken daarbij met name naar de impact die het pionieren heeft op hun levensbeschouwing en op hun 'socialiteit'. Concreter geformuleerd: welke invloed heeft het meedoen in een pioniersplek op de plek van geloof in de levens van deelnemers en welke ontwikkeling zien we in hun sociale leven?

DOEL VAN DIT ONDERZOEK

Met dit project willen we de Protestantse Kerk als geheel (vooral beleidsmakers) en daarnaast ook belangrijke samenwerkingspartners inzicht geven in wat pionieren teweeg brengt in de levens van mensen. Ook willen we met de kerk als geheel delen welke ontwikkelingen en uitdagingen er rond pionieren zijn. Zo kunnen er ook in de nabije toekomst goed gemotiveerde beleidskeuzes gemaakt worden rond het faciliteren van pioniersplekken.

OPZET, METHODE EN BEPERKINGEN

Het onderzoek heeft een oriënterend karakter. We hebben een begin gemaakt met het in kaart brengen van de uitwerking van pioniersplekken op deelnemers. Daarbij hebben we een aantal stappen gezet.

Allereerst hebben we besloten ons te richten op pioniersplekken die minimaal drie jaar bestaan. Deze duur is nodig om de invloed op de levens van de deelnemers enigszins te kunnen peilen. Vervolgens hebben we op de landelijke lijst van pioniersplekken (zoals die wordt gebruikt binnen de dienstenorganisatie) elke vijfde plek geselecteerd als kandidaat voor het onderzoek. We hebben ervoor gekozen op 12 plekken onderzoek te doen. Dat voerde ons uiteindelijk in totaal langs 20 plekken:

- 3 geselecteerde plekken vielen na een interne screening door het team pionieren direct af vanwege een te zwak functioneren
- 1 plek gaf direct aan niet mee te kunnen werken: te druk
- 1 plek gaf aan op dit moment niet vitaal genoeg te zijn om mee te doen
- 3 plekken vielen in de loop van het proces af, soms na vele pogingen van ons om contact te leggen en afspraken te maken

² [Op hoop van zegen](#) (geraadpleegd 13-2-2020)

Uiteindelijk hebben we onderzoek gedaan in de volgende pioniersplekken (tussen haakjes de letter waarmee ze verderop in dit rapport zullen aanduiden):

- Huis voor de ziel, Amsterdam (H.)
- Taizé-Amsterdam (T.)
- Westerwijk, Amsterdam (W.)
- De Sleutel, Apeldoorn (A.)
- Taste, Delft (D.)
- Leven in Laak, Den Haag (L.)
- Spoorzoeken, Doetinchem (S.)
- International Christian Fellowship, Gouda (G.)
- PioWij, 's Graveland (P.)
- Nijkleaster, Jorwert (N.)
- International Christian Fellowship, Veenendaal (V.)
- Het Plein, Zwolle (Z.)

We hebben per plek tussen de 3 en de 5 deelnemers telefonisch geïnterviewd. De vragen die we ze hebben voorgelegd, zijn opgenomen in bijlage 1. De keuze van de respondenten hebben we overgelaten aan de plekken zelf. Dat had te maken met de beperkte tijd die beschikbaar was. Methodologisch gezien zijn daar natuurlijk vragen bij te stellen. Pioniersplekken zullen immers normaal gesproken niet de mensen naar voren schuiven met wie ze een marginale of moeizame relatie hebben. Dat geldt nog eens versterkt als de onderzoeker ook de geldschieter is. We hebben in de brief aan de pioniers vanwege deze methodologische kwetsbaarheid aangedrongen op een zekere breedte in de keuze van respondenten (leeftijd, geslacht, manier en mate van betrokkenheid, opleiding en/ of maatschappelijke positie, geen lid van het pioniersteam), maar echte invloed hadden we hier uiteindelijk niet op. In die zin kan dan ook niet van een representatief onderzoek worden gesproken.

We hebben de interviews telefonisch gedaan. Dat werkte in de regel goed, mede omdat we bij het maken van de belafpraak al meldden waarover we graag met de respondenten wilden spreken. Van te voren is steeds gevraagd of het telefoongesprek ten dienste van het onderzoek zou mogen worden opgenomen. Dat stuitte in geen enkel geval op bezwaren. Na goedkeuring van het gespreksverslag door de respondent zijn de opnamen gewist. In een aantal gevallen echter bleek de telefoon toch een ongeschikt medium te zijn. Dat gold met name voor de contacten waar de taal een issue was, zoals bij interculturele plekken. Daarom hebben we een aantal interviews op locatie afgenomen.

Los van deze taalkundige hobbel, is er nog een talige beperking in het onderzoek naar voren gekomen. Respondenten bleken het niet altijd eenvoudig te vinden te spreken over de diepere zaken van hun leven, met name niet rondom levensovertuiging en geloof(sontwikkeling). Dat is overigens bepaald niet hun monopolie. Als we een vergelijkbaar onderzoek zouden hebben gedaan in 'gewone' gemeenten, waren we vermoedelijk op dezelfde beperkingen gestuit.

De gemaakte gespreksverslagen zijn telkens ter controle aan de respondenten voorgelegd. In een aantal gevallen leidde dat tot een bijstelling, maar in geen enkel geval ging het daarbij om ingrijpende veranderingen. We hebben in dit rapport een aantal treffende uitspraken van respondenten opgenomen. Daarmee komen individuele deelnemers aan het woord en wordt het verslag ook verlevendigd. Achter het citaat staat telkens een code, gebaseerd op de letter waarmee we hierboven elke onderzochte pioniersplek hebben aangeduid en een cijfer waarmee we een specifieke respondent aanduiden. Het verslag van het onderzoek onder deelnemers is opgenomen in deel II van dit rapport.

BREDER ONDERZOEK

Het accent in dit onderzoek ligt op dit tweede deel, maar we hebben ook gekeken naar de andere kant van de medaille, die van de 'aanbieders'. We hebben langs drie wegen onderzoek gedaan naar de plekken zelf:

- Allereerst hebben we de zogenaamde ontwikkelverslagen bekeken. Dit zijn verslagen volgens een voorgegeven format die ongeveer jaarlijks moeten worden ingeleverd bij het pioniersteam van de landelijke Protestantse Kerk. Daarin doen landelijk ondersteunde plekken verslag van hun reilen en zeilen. Het sjabloon van het ontwikkelverslag is als bijlage 3 opgenomen in dit rapport.
- Vervolgens zijn de pioniers van de twaalf pioniersplekken geïnterviewd. Dit gebeurde aan de hand van het interviewschema dat als bijlage 2 is opgenomen in dit rapport.
- Tenslotte hebben we als onderzoekers een activiteit van de onderzochte pioniersplekken bijgewoond en daarvan ook verslag gedaan. Dit om ook te kunnen proeven van de praktijken van pioniersplekken.

Dit driedelige deelonderzoek is vooral bedoeld om de gegevens uit het deelnemersonderzoek in te kaderen in het bredere functioneren van pioniersplekken. In deel III presenteren we de uitkomsten van dit ondersteunende onderzoeksdeel.

In het korte deel IV presenteren we puntsgewijs de belangrijkste conclusies van het onderzoek.

Deel V tenslotte bevat enkele bredere reflecties rond het functioneren van pioniersplekken naar aanleiding van het onderzoek. Deze reflecties zijn opgenomen na deel IV omdat ze strikt genomen niet bij het onderzoek horen, maar wel willen bijdragen aan de doorgaande reflectie rondom kerkelijk pionieren.

Met een drietal bijlagen wordt dit onderzoeksrapport afgesloten.

DEEL II. DEELNEMERS AAN HET WOORD

ACHTERGROND GEÏNTERVIEWDEN

Voordat we overgaan tot de presentatie van de gevonden inhoudelijke gegevens, is het goed te melden dat het totaal van 42 interviewees een optelsom is van zeer uiteenlopende mensen. Binnen pioniersplekken zien we vaak wel een zekere overeenkomst tussen deelnemers, maar tussen de plekken bestaan op dit vlak grote verschillen. Zo bezien zijn de totaalcijfers een optelsom van een zeer gevarieerde werkelijkheid.

Geslacht. Opmerkelijk is dat onder de 42 onderzochte bezoekers van pioniersplekken vrouwen zeer ruim in de meerderheid zijn (11 mannen tegenover 31 vrouwen). Het verschil is groter dan in het bredere onderzoek onder pioniersplekken uit 2017, waar men uitkwam op 63% vrouwen en 37% mannen onder de deelnemers.³ Dit spoort met het bredere religieuze plaatje: Nederlandse vrouwen zijn en blijven meer religieus dan Nederlandse mannen.⁴

Leeftijd. De leeftijdsverdeling van de geïnterviewden is als volgt:

- < 20 jaar: 1
- 20-29 jaar: 4
- 30-39 jaar: 7
- 40-49 jaar: 6
- 50-59 jaar: 9
- 60-69 jaar: 6
- 70-79 jaar: 3
- > 80 jaar: 2
- onbekend: 4

De meeste geïnterviewden van wie de leeftijd bekend is, zijn ouder dan 40 jaar (68%), maar jongere mensen worden ook zeker bereikt. De generale verdeling zegt, zoals hierboven al geconstateerd, op zich nog niet zo heel veel. Per pioniersplek is er vaak een dominante leeftijdsgroep. Zo zijn vrijwel alle deelnemers aan PioWij in 's Graveland ouder dan 60 en zijn de Taizé-gemeenschap in Amsterdam en Leven in Laak in Den Haag gemeenschappen van vooral jonge mensen. Ook in pioniersplekken zien we het principe van 'soort zoekt soort'.

Afgaande op onze interviews en de gepleegde observaties lijken jonge mensen binnen plekken die niet leeftijdsgebonden werken vaak maar mondjesmaat te worden bereikt. Voorbeelden hiervan zijn de Noorderkerk, PioWij, Nijkleaster, Slangenburg, Westerwijk en Het Plein. Zij trekken overwegend een wat ouder publiek.

Leefverband. Van de 42 respondenten gaven 17 aan te leven met een partner (getrouwd of samenwonend). Drie wonen in een ander leefverband (woongemeenschap, huisgenoten). Ruim de helft woont dus alleen, deels door scheiding, deels ook door het overlijden van de partner.

³ *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren.* Onderzoeksrapport Protestantse Kerk, Utrecht 2017, p. 8

⁴ Joris Kregting, *The Persistent Religious Gender Gap in the Netherlands in Times of Secularization, 1966-2015*, Zürich 2019. De auteur promoveerde op dit dissertatie-onderzoek naar gender-ongelijkheid in godsdienstige zaken. Vrouwen (b)lijken religieuzer te zijn dan mannen. Kregting wijst in dat verband vooral op psychologische verschillen: "Nederlandse vrouwen leggen meer de nadruk op orde en controle, en minder op onafhankelijkheid en leiderschap dan mannen. Hierdoor houden vrouwen langer vast aan wat voorheen gebruikelijk was, waaronder het institutionele Christendom. Daarbij komt dat Nederlandse vrouwen sterker zijn gericht op zorg, compassie en affectie, thema's die ook centraal staan in de christelijke boodschap.", p. 161 Opmerkelijk in dit verband is dat pioniers-initiatieven vaker door mannen lijken te worden genomen dan door vrouwen.

Maatschappelijke positie. In niet alle interviews is dit thema aan de orde geweest. Daarom is het overzicht ook onvolledig. In totaal 17 respondenten gaven aan dat ze betaald werk doen. Negen respondenten zijn met pensioen, drie zijn student. Zeven respondenten gaven aan geen betaald werk te doen, deels door werkloosheid, deels door arbeidsongeschiktheid.

Religieuze achtergrond. De religieuze achtergrond/biografie van de respondenten is in hoge mate kerkelijk gestempeld. Bij niet iedereen werd de biografie even duidelijk, maar hooguit zeven respondenten hebben van huis uit geen christelijke en/of kerkelijke bagage meegekregen. Drie van hen hebben een moslimachtergrond. De biografie van 35 deelnemers is gekleurd vanuit een christelijke opvoeding. Soms is de kerkelijke socialisatie stevig geweest, maar vaker had het een wat diffuus karakter. Zeven respondenten gaven op de een of andere manier aan bewust gebroken te hebben met de kerk/traditie waarmee ze vertrouwd waren. Dat gebeurde in de meeste gevallen al ruim voordat ze in contact kwamen met de pioniersplek. Niet minder dan tien respondenten gaven aan (gedeeltelijk) RK-roots te hebben. Acht respondenten hebben momenteel ook een verbinding met een (andere) lokale kerk of geloofsgemeenschap.

De bovenstaande cijfers zijn in lijn met een breder patroon: zonder vroegere verbindingen met de christelijke traditie - in welke vorm dan ook - lijkt voor velen de stap naar een kerkelijke pioniersplek te groot te zijn.⁵

Kwetsbaarheid. Van belang is hier ook te melden dat uit de interviews bleek dat ten minste 27 respondenten te maken hebben (gehad) met crises en/of ingrijpende scharniermomenten in hun leven. De interviewvragen waren hier niet op toegespitst, maar in de gesprekken kwamen de kwetsbaarheid en de kwetsuren van een aantal deelnemers soms nadrukkelijk naar voren. Een ziekte, burn out of ongeval (6x), het overlijden van de partner (4x), een verhuizing (4x), het vluchteling-zijn (4x), het afscheid nemen van het werkzame leven door pensioen of ontslag (2x) waren voor deelnemers scharniermomenten waarbij het leven echt is veranderd. Voor een meerderheid van de deelnemers speelden deze scharniermomenten (mede) een rol in het ontstaan van contact met de pioniersplek. Vijf respondenten vertelden over hun psychische moeiten, in het heden of het verleden. Deze cijfers laten zien dat pioniersplekken zeker ook als vangnet functioneren voor mensen die sociaal of psychisch in mindere of meerdere mate in een isolement zijn terechtgekomen.⁶

Contact met pioniersplek. De manier waarop men in contact is gekomen met de pioniersplek varieert sterk. Het 'via via' mechanisme blijkt vaak te werken. Kennismaking langs digitale weg wordt maar weinig genoemd; slechts vier respondenten hebben (mede) via het internet de pioniersplek gevonden.

“Via een vriendin. Ze was erg enthousiast over de predikant. Dat past wel bij je, zei ze. Ik heb toen op de site gekeken en dat was heel open en duidelijk. Ik heb ook geluisterd naar kerkdienst gemist. Ik ben toen eerst een paar keer naar de kerk gegaan op zondag, maar dat was wel heel nieuw.” (H2)

⁵ Vergelijk hier <https://www.tijdschriftinspire.nl/post/uit-de-missionaire-leunstoel> (geraadpleegd 3-12-19) en Arne Maat, *Het licht breekt door. Over nieuwe gelovigen op protestantse pioniersplekken*, Onderzoeksrapport CHE 2017, Zie <https://lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/11/Adviesrapport-Arne-Maat.pdf> (geraadpleegd 28-12-2019)

⁶ Vergelijk Sake Stoppels, *Gastvrijheid. Het inloopcentrum als gestalte van kerkelijke presentie*, Kampen 1996, p. 187 ev. en Maarten Davelaar e.a., *Meer dan een dak. Laagdrempelige presentie voor kwetsbare burgers*, uitgave Netwerk DAK 2017. Zie https://netwerkdak.nl/wp-content/uploads/2019/10/Meer_dan_een_Dak_Netwerk_DAK_2017-.pdf (geraadpleegd 28-12-2019)

RESULTATEN SOCIALE VERBONDENHEID

Belang pioniersplek. Het belang dat men hecht aan de pioniersplek is door middel van een woordwolk te verhelderen:



Woorden die er uitspringen zijn 'familie (8x), 'thuis' (5x), 'vrienden(groep)', (4x), 'rust' (4x) en 'veilig'(3x). Slechts een enkeling geeft aan dat de plek niet zo belangrijk is ('voor dochter belangrijker', 'gemiddeld belangrijk', 'een van mijn netwerken'), voor de grote meerderheid is de pioniersplek echt van belang, soms zelfs van levensbelang ("vruchtbaarder dan de GGZ'). Sommigen combineren bij deze vraag de sociale en religieuze (meer)waarde van de plek ('familie in Christus', 'soort van thuiskomen bij God', 'huisgezin van God').

“Na de dood van mijn man had ik geen andere manier kunnen bedenken om weer door te kunnen gaan dan de kerk.” (H1)

“Als ik binnenkom is het 'Ha tante C., fijn dat je er bent' - en mijn hart staat gelijk open. Ook al ga ik er maar even naar binnen, ik ga altijd met vrede in mijn hart weer weg.” (W4)

Mate van verbondenheid. De antwoorden op deze vraag zijn uiteraard in lijn met de antwoorden op de vraag naar het gewicht van de plek voor de deelnemers. De woorden die hier het meest opduiken zijn 'gemeenschap' en 'verbonden(heid)' (beide 5 x), gevolgd door 'open'(4x). Het omzien naar elkaar uit zich onder meer in het gemist worden als je er een keer niet bent (2x) en in het hulpvaardig meeleven bij ziekte (3x).

“Ik heb een geluk, ik woon wel alleen, maar ik heb geen last van eenzaamheid of wat dan ook, maar ik vind het wel leuk om eens in de maand sommige mensen weer eens te spreken. Er wordt ook gewandeld, maar daar doe ik niet aan mee, maar misschien doe ik dat nog wel eens. Ik heb nu een nieuwe knie, dus nu even rustig

aan. Maar je mag gerust weten, ik zou het niet willen missen. Ik vind het een heel mooi initiatief, ze maken er goed werk van.” (P3)

“Ik heb er meer aan dan aan de GGZ. Het is toch een groep mensen waar je bij hoort, een doel ook, omdat je meehelpt. En ik spreek tweewekelijks af met de pionier.” (D2)

Voor een enkeling is de plek uitzonderlijk belangrijk:

“Taste is voor mij gewoon mijn wereld, mijn alles. Het is voor mij ook een drijfveer om in leven te blijven.” (D1)

Soms duikt de verbondenheid met een pioniersplek op verrassende plekken op:

“Ik zet mijn deelname aan het pioniersteam nu ook op mijn CV, want het is een belangrijk stuk van mijn leven. Bij een sollicitatie vroegen ze daarnaar, ze vonden het heel gaaf dat ik dit deed. Kerkelijke taal wekt weerstand op, woorden als spiritualiteit doen het wel goed.” (H3)

Nieuwe mensen. Vrijwel zonder uitzondering hebben de deelnemers nieuwe mensen leren kennen.

“Ja, we hebben alleen maar nieuwe mensen leren kennen.(...). Er is een stel dat helemaal niet naar de kerk gaat omdat zij zich bij die vorm niet prettig voelen. In zo'n pionierskerk ontmoet je elkaar dan wel. Dan had ik niet geweten dat deze mensen hier ook zouden wonen.”(L3)

Elf respondenten spreken expliciet over de variëteit in de groep van mensen die ze nieuw hebben leren kennen. Slechts één respondent meldt dat alle nieuwe mensen van 'zijn slag' zijn.

Typering relatie met pioniersplek. We zien hier in de antwoorden een hoge mate van overlap met twee eerdere vragen. Alle kwalificaties zijn positief, slechts twee respondenten geven aan toch een zekere afstand te houden ('verbonden op afstand', 'ook afstand vanwege andere achtergrond'). Twee interviewees maken een vergelijking met andere plekken ('anders dan buurthuis door normen en waarden', 'beter dan professionele hulpverlening'). Negen respondenten roemen in verschillende bewoordingen de openheid van de plek ('laagdrempelig', 'ruimte', 'neutraal'). Vijf spreken over een 'thuis'. Drie personen zijn blij dat je er kunt zijn wie je echt bent: 'maskers af'. Veelzeggend is ook bijvoorbeeld de ruimte die een respondent heeft om anderen uit te nodigen:

“W. is een thuis, waar ik heel graag ben. Ik hou ervan om mijn vrienden hier uit te nodigen, ook als hebben ze helemaal niks met de kerk. Het is een super veilige plek.” (W1)

“Hier kan ik mijn hart 'opladen'. Lang heb ik vermijdend geleefd omdat ik elke sociale interactie uit de weg ging, en zodoende was ik niet meer zo uitgeput. Maar daar werd ik zo eenzaam van. En ik voelde me nutteloos en waardeloos. Ik had echt het gevoel dat als ik nou sterf, heel weinig mensen een verschil in hun leven zouden ervaren. Dat vond ik geen fijn gevoel. Toen ben ik gaan zoeken naar een soort zingeving, een plek waar ik naartoe kan. Toen vond ik deze plek.”(A2)

Buiten de plek om contacten. Het gaat hier om een mogelijk vliegwieleffect. Nemen de deelnemers de contacten binnen de pioniersplek mee naar 'buiten'? Dat gebeurt zeker, maar niet op grote schaal. Veertien mensen geven aan (bijna) geen contacten buiten de

pioniersplek om te hebben. De meeste contacten lijken zich te beperken tot ontmoetingen in de pioniersplek. Vijf personen spreken over ontstane vriendschappen met andere deelnemers. Meerderen doen af en toe iets samen (bezoek theater, film, voetbalwedstrijd). Daar tegenover staan vijf respondenten die er min of meer bewust voor kiezen de contacten te beperken tot binnen de pioniersplek:

“Misschien is het wel egoïstisch, maar ik kom in die lessen om kennis op te halen, niet om allerlei verhalen aan te horen.” (H2)

Andere plekken. Op de vraag of de deelnemers nog andere (vaste) ontmoetingsplekken hebben, antwoorden negen respondenten dat ze dat niet hebben. De pioniersplek is de enige plek waarmee ze verbonden zijn. De meesten die wel aangegeven hebben andere plekken te hebben, wijzen daarbij op familie, vrienden, studiegenoten en het werk. Weinig deelnemers hebben aangegeven lid te zijn van een vereniging of een ander vrijwillig verband. Vijf zijn actief als vrijwilliger binnen een organisatie.

“Ja, ik doe ook mee aan een andere wandelgroep, maar daar is het contact anders. Daar kun je tijdens het wandelen lekker kletsen. Hier is het bijzonder dat er stilte is en dat je daardoor van alles ervaart. De beleving is bijzonder.” (S3)

Invloed pioniersplek op sociale leven. Er zijn slechts drie respondenten die zeggen dat de pioniersplek geen (echte) invloed heeft op hun sociale leven. Maar ook zij ervaren verbondenheid en bijvoorbeeld de kracht van eenmalige contacten. In overgrote meerderheid is de pioniersplek voor de onderzochten een belangrijke sociale plek. We zagen hiervoor al dat de deelnemers vrijwel zonder uitzondering nieuwe mensen hebben leren kennen. Zeven respondenten gaven daarbij op de een of ander manier aan dat daarmee hun wereld ook ruimer was geworden (‘kennis gemaakt met andere milieus’, ‘geleerd om met andere mensen om te gaan’). Twee respondenten spraken over herstel (van burnout, resp. ziekte) waaraan de pioniersplek heeft bijgedragen. Twee interviewees noemden de grotere mate van diepgang in de contacten dan ze elders meemaken:

“De plek heeft voor mij bijzonder veel voor het sociale leven betekend. Meer dan in andere kerkgemeenschappen waar ik actief ben geweest. Omdat daar vaak de focus is op de viering en dat was het. En nu is het doordat je rond een viering ook nog twee uur met elkaar bezig bent, met elkaar eet, je veel meer van elkaar meekrijgt. En dan kun je elkaar op die manier ook beter helpen.” (L2)

Betrokkenheid over 5 jaar. Deze vraag is opgenomen om te ontdekken of een pioniersplek ook toekomstbestendig is. In welke mate committeren mensen zich? Niet in alle gesprekken is deze vraag expliciet aan de orde geweest, maar waar de vraag wel is gesteld, is het antwoord bijna uitsluitend positief. Uiteraard zijn er daarbij vaak wel voorwaarden geformuleerd (‘als ik nog leef’, ‘als de sfeer blijft zoals deze nu is’, ‘als X en Y hier blijven’). Deze overwegend positieve antwoorden geven echter nog niet echt een beeld van de kans op continuïteit en duurzaamheid. Daarvoor moeten andere vragen worden gesteld, bijvoorbeeld die naar de mogelijke ruimte ook omwille van anderen te blijven komen en het daarbij behorende commitment.⁷

⁷ Zie voor deze thematiek ook de notitie ‘Bestendigen en doorgaan’, <https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/08/Bestendigen-en-doorgaan-PKN-Ondersteuning-Gemeenten-JUN-2018.pdf> (geraadpleegd 5-2-2020)

RESULTATEN GELOOFSONTWIKKELING

Bekendheid met kerkelijke/christelijke wortels. Bij deze vraag stuiten we direct op de variëteit aan plekken binnen het onderzoek. Gemeenschappen als ICF Gouda en Veenendaal presenteren zich voluit als kerk en ook bijvoorbeeld de bijbelklassen in de Amsterdamse Noorderkerk laten aan duidelijkheid weinig te wensen over. Het christelijk karakter van deze plekken is onmiskenbaar. Daarnaast zijn er - inhoudelijk gezien - plekken die minder 'herkenbaar' zijn. Zo bijvoorbeeld het maaltijdproject PioWij in 's Graveland en het kinderwerk van De Sleutel in Apeldoorn. In totaal 35 van de 42 deelnemers waren bekend met de kerkelijke wortels en/of het christelijk karakter van de pioniersplek. Slechts zeven personen wisten dat dus niet (echt). Twee van hen hadden geen contact gezocht als ze het wel hadden geweten:

"In eerste instantie wist ik het niet. Ik heb het zelf gevraagd vanuit mijn zakelijke achtergrond: 'hoe financieren jullie deze boel?' Toen hebben ze het uitgelegd." (P1)

Voor de andere vijf was het niet zo'n punt:

"Dat speelde helemaal geen rol. Ik had helemaal geen godsgeloof. Ik vond het helemaal prima. Ik wilde gewoon de kerk zien. Ik ben van jongs af aan geïnteresseerd in kerkgebouwtjes. Het was mijn kans om het kerkgebouw van Geert Mak te zien. Het ging me om de stenen." (N5)

Eveneens vijf respondenten wisten wel dat het om een kerkelijk initiatief ging, maar waren daar niet echt naar op zoek:

"Ik heb wel eerst de kat uit de boom gekeken. 'Hoe erg is het?' Dat viel mee, maar let op, ook in die omgeving zijn er mensen die proberen zieltjes te winnen en daar loop ik met een hele grote boog omheen." (D3)

Rol geloof in de pioniersplek. Voor alle respondenten is - nu ze in contact zijn gekomen - de rol van het christelijk geloof in de pioniersplek helder. Daar wordt in het algemeen ook waardierend over gesproken.

"Ik zei toen: ik wil wel naar een echte kerk, een echt kerkgebouw, echt een verhaal, geen sugar coating, leuk voor een atheïst om te horen, maar een echt verhaal, van wat is het nou?" (H2)

Deze helderheid betekent uiteraard niet dat de profielen van de 12 onderzochte plekken gelijk zijn. Daarin zijn behoorlijke verschillen, maar daarover hoeft binnen het verband van de Protestantse Kerk in Nederland ook geen verbazing te bestaan. Wat opvalt is dat er, zonder dat er expliciet naar gevraagd is, vaak wordt gesproken over de open identiteit van de plekken. Niet minder dan 17 respondenten spreken op de een of andere manier hun waardering uit voor de open wijze waarop het geloof een rol speelt in de plekken. Woorden als 'verdraagzaam', 'eerlijk', 'mensen staan niet boven je', 'zoekend geloof' zijn daarvan expressies.

"Je bent niet verplicht om een godsgeloof te hebben om daar mee te doen, maar vooral H. is heel alert op dingen die niet bij het christendom zouden passen. Daarnaast is de vormgeving heel herkenbaar. De geloofsvraag komt altijd weer centraal. In elke activiteit. Hoe jij daar mee omgaat, hoe jij dat voor jezelf invult, dat is altijd ok. Je kunt het niet fout doen. Het is veilig daar. Je hebt niemand die met je meekijkt 'doe je het wel goed'" (N5)

“Op een subtiele manier wordt het geloof getriggerd. Door bijvoorbeeld de teksten die gelezen worden. Ieder mag zijn eigen interpretatie hebben. Er is openheid. Geloof is voor mij meer een rol gaan spelen en dat doet mij goed.” (S2)

Slechts een enkeling ziet graag een meer expliciet christelijk profiel van de pioniersplek:

“Ik zie niemand hier praten over het geloof. Soms vertelt A. een bijbelverhaal, waarbij ze indirect vragen stelt aan de kinderen. Maar het mag van mij wel meer. We hadden een keer een kerstvoorstelling gemaakt over hoe Jezus is geboren. Maar er werd gezegd: er is een kindje geboren, niet gewoon: Jezus is geboren! Dat vond ik zo jammer, waarom niet zeggen dat het Jezus is? Ik was daar verdrietig van.” (A3)

Rol christelijk geloof in eigen leven en invloed pioniersplek daar op. Al eerder in dit verslag meldden we dat het gros van de deelnemers een christelijke achtergrond heeft. Slechts een kleine minderheid heeft deze niet. Onder hen zijn drie personen met een moslimachtergrond. Een van hen is is nog steeds moslim, de andere twee zijn christen geworden. Bij beiden gebeurde dat langs wonderlijke weg op het moment dat ze zonder verblijfsvergunning en zonder eigen woonplek in Nederland verbleven.

“Toen ik voor het eerst kwam was ik niet gelovig. In Afghanistan was ik moslim. Na ongeveer een jaar ben ik gelovig geworden. Waarom? Ik was op zoek naar een veilige plek, waar liefde is. Dat kende ik niet, ook niet in mijn eigen land. Ik was ook op zoek naar wie God echt is. Vroeger was ik moslim, maar God betekende niks voor ons, deed niks voor ons. Mensen doen daar elkaar allemaal nare dingen aan. Waarom? Omdat ze niet weten wie God is. Hier heb ik veel christelijke mensen gezien en leren kennen. Zij vertelden over dingen die ze mee maakten met God, dat God zich aan hen liet zien in dromen. Maar ik kon daar niet op vertrouwen: hoe kan het dat God die dingen doet in jouw droom? Ik heb gevraagd of de kerk voor mij wilde bidden, dat ik ook God kan zien. Daarna kwam God in mijn droom. En ik begrijp alles en ik heb vertrouwen. Dat veranderde alles voor mij.” (V4)

Een andere deelnemer zonder christelijke achtergrond heeft rondgekeken in het boeddhisme, maar heeft via de pioniersplek het christelijk geloof ontdekt. Ze is met Pasen 2019 gedoopt:

“Ik moest tot mijn eigen verwondering er achter komen dat ik een godsgeloof heb ontwikkeld. Daar heb ik lang mee geworsteld. Ik heb er eindelijk maar aan toegegeven. Een van de dingen die het met me gedaan heeft, is dat het me een andere richting heeft gegeven. Ik was wanhopig op zoek naar vast werk, de standaard dingen van huisje, boompje, beestje. R., predikant in G., heeft me begeleid naar de doop toe. Ik heb mijn hele leven herzien. Dat was een proces dat op gang kwam. Dat is heel helend geweest. Mijn leven is behoorlijk op z'n kop gekomen. Ik doe niet meer zo moeilijk over dat je grootse dingen wilt bereiken.” (N5)

Van de 35 deelnemers met christelijke wortels - hoe diffuus soms ook - meldden er 18 dat het geloof door hun relatie met de pioniersplek is veranderd. Ze doen dat in verschillende bewoordingen: bewust(er) (4x), persoonlijker (2x), verdieping (2x), rijker (1x), gegroeid (1x), dichter bij God (1x) en menselijker (1x). Een oudere man met een kerkelijke achtergrond heeft alsnog belijdenis van zijn geloof gedaan. Een man van 50 heeft door zijn contacten met een pioniersplek gekozen voor de doop. Een jonge vrouw verwoordt haar ontwikkeling als volgt:

“Ik noem mezelf nu wel gelovig, en dat was 5 jaar geleden nog niet zo. Nu zeg ik ook dat ik gelovig ben, maar ik heb ook een hele tijd gehad dat ik het moeilijk vond dat

ook uit te spreken. Het geloof geeft me houvast en door geloof sta ik heel bewust in het leven.” (H3).

Via een roze viering heeft een vrouw de pioniersplek ontdekt en daarmee is ook haar geloof vernieuwd:

“Ik zeg nog steeds: Mijn leven kan beter voorbij zijn. Maar er komt nu een zinnetje achteraan. Met Uw hulp wil ik proberen toch door te gaan.” (Z3)

Een vrouw met nare herinneringen aan haar katholieke jeugd heeft via de pioniersplek het geloof hervonden:

“Door Taste ben ik weer gaan geloven, op mijn manier. Dus niet zo diep als hun, zij zijn er elke dag mee bezig, ik niet. Ik lees wel elke dag in de Bijbel, dat deed ik vroeger totaal niet. Het begon toen iemand van Taste bij me op bezoek kwam in het ziekenhuis. We hadden gebeden en een stuk uit de bijbel gelezen en toen hij weer weg was, zag ik dat hij zijn bijbel was vergeten. Ik heb het toen gepakt en ben zelf gaan lezen. Ik weet nog steeds niet waar al die boeken staan, ik klap de bijbel open bij wat in mijn gedachten komt en daar lees ik dan en u raadt nooit wat ik tegenkwam, toen ik de bijbel voor het eerst zo opende: het verhaal van Job. Dat heeft mij zoveel gedaan, dat ik dacht: dit is het. Bij alle medische onderzoeken die ik moet ondergaan, heb ik heel veel rust over me heen gekregen, dat is niet te geloven.” (D1).

Het overheersende beeld is dat van verdieping en groei van het persoonlijke geloof, mede in de hand gewerkt door een andere werkvormen die meer interactief zijn en deelnemers actief uitnodigen zelf aan de slag te gaan met thema's rond geloof en zingeving. Een aantal van hen wijst ook gericht op het contrast met de klassieke gemeente:

“In Nijkleaster weet je ook dat het ergens over gaat. Ik zeg wel eens tegen mijn man, als ik daarheen ga dan weet ik dat ik bij de bijbellezing moet opletten, want dan moet ik er daarna iets mee. En als ik in de gemeente van H. ben dan hoef ik daar niets mee, want het is allemaal eenrichtingsverkeer.” (N3)

“Het geloof bleef voor mij steeds aan de oppervlakte in die gemeente. Ik zocht zo naar verdieping. Wanneer ik dat tegen de dominee zei, dan reageerde hij daar ook niet erg op. Zonder te oordelen: mensen gaan naar de kerk, horen wat de dominee zegt en gaan dan weer naar huis. En dat is het. Er was een vluchteling en die werd meegenomen door iemand anders in de kerk en er werd tegen diegene gezegd: dat moet je niet doen hoor, dat brengt veel te veel onrust, daar houden we niet van. Best lieve en goede mensen maar het voelt niet als thuis, zoals het hier als thuis voelt. Die verdieping heb ik hier gevonden.” (V3)

“Anderen stellen jou vragen die in de reguliere kerken niet gesteld worden. Grosso modo geloven we in de kerk allemaal een beetje hetzelfde. Hier word je uitgedaagd om te zeggen: hoe kijk ik er zelf tegenaan?” (Z1)

DEEL III. PIONIERS AAN HET WOORD

Getallen. In de ontwikkelverslagen wordt volgens het vaste format telkens gevraagd naar aantallen en ‘soorten’ betrokkenen. Daarbij worden twee dimensies onderscheiden: de mate van verbinding (‘stevig betrokken mensen’, dat wil zeggen minimaal maandelijks betrokken, naast ‘incidentele contacten’) en de mate van kerkelijke betrokkenheid (‘was al kerkelijk actief’ naast ‘was niet kerkelijk actief’). Van 10 van de 12 onderzochte plekken hebben we op dit vlak cijfers doorgekregen. Daarbij hebben we gekozen voor de cijfers uit de meest recente ontwikkelverslagen. Ter vergelijking hebben we vergelijkbare cijfers uit het onderzoeksrapport ‘Op hoop van zegen’ uit 2017 opgenomen en ook de gemiddelden van de meest recente ontwikkelverslagen van alle pioniersplekken van de Protestantse Kerk. Dat levert het volgende beeld op:

		Stevig betrokken mensen	Incidentele contacten
Was al kerkelijk actief	Dit impact-onderzoek	24	23
	Op Hoop van zegen 2017 ⁸	26	56
	Totaal ontwikkelverslagen eind 2019	26	49
Was niet kerkelijk actief	Dit impact-onderzoek	38	59
	Op Hoop van zegen 2017	18	56
	Totaal ontwikkelverslagen eind 2019	26	80

Gemiddeld aantal betrokkenen binnen drie onderzoeken. Gegevens op basis van ontwikkelverslagen

We moeten voorzichtig zijn en aan de cijfers uit ons onderzoek een paar kanttekeningen meegeven. Allereerst is het belangrijk te weten dat het hier om gemiddelden gaat van zeer uiteenlopende aantallen per pioniersplek. Het gemiddelde zegt op zich dus niet zo heel veel. Vervolgens is het zo dat de aantallen gebaseerd zijn op inschattingen van de plekken zelf. Dat maakt dat er eerder sprake zal zijn van te hoge cijfers dan van te lage. Er is immers nu eenmaal de neiging om de eigen zaak niet kleiner te maken dan het is. In de derde plaats moeten we constateren dat een deel van de pioniersplekken de gevraagde getallen niet aanlevert. Een vierde kanttekening tenslotte is dat we in de ontwikkelverslagen impliciet en soms ook expliciet verzet tegenkomen rond dit ‘turven’. Sommige pioniers ervaren de vraag naar deze cijfers als een te opbrengstgerichte benadering.

‘Ik ben wars van dat rendementsdenken, hoeveel mensen er wel of niet gedoopt zijn. Ik vind het volstrekt irrelevant om ons succes op die manier te meten. Het is al heel mooi als we iets kunnen planten in iemand en je weet nooit wat dat zaadje doet – of dat nu hier, of ergens anders is.’ (Amsterdam Westerwijk)

⁸ *Op hoop van zegen. Ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen na acht jaar pionieren.* Onderzoeksrapport Protestantse Kerk, Utrecht 2017, p. 8

'Impact is een woord waar ik zenuwachtig van word. (...) Je kan heel erg focussen op impact, maar voor Leven in Laak is het belangrijk om juist kleine dingen waarde te geven en dat mooi te vinden.' (Leven in Laak Den Haag)

Deze kanttekeningen betekenen uiteraard niet dat we niets kunnen zeggen over de cijfers. Ze verschaffen wel degelijk inzicht. De aantallen maken duidelijk dat het in pioniersplekken gemiddeld genomen niet om grote gemeenschappen gaat, zeker niet als we letten op de groep van stevig betrokken personen. We zien hier aantallen van tussen de 44 en de 62 personen. De kring van 'incidentele betrokkenen' is er om heen is gemiddeld genomen groter. Daarbij is de groep van incidentele deelnemers zonder kerkelijke binding steeds de grootste van de vier onderscheiden groepen.

De cijfers lijken er op te wijzen dat het doel van pioniersplekken - in contact komen met mensen voor wie de 'gewone' kerk niet (meer) in beeld is - gehaald wordt. Ze laten immers zien dat de groep 'niet kerkelijk actieven' groter is dan de groep die wel actief is in de bestaande kerken.⁹

Meer dan in de gevestigde gemeenten lijkt er in pioniersplekken sprake te zijn van een vloeiende overgang tussen gelovigen en niet-gelovigen. Daar waar in gevestigde kerkelijke gemeenten vaak niet of nauwelijks niet-gelovigen meedoen, zien we in pioniersplekken dat wel gebeuren. Dat heeft mogelijk mede te maken met hun vaak brede en open inzet op het gebied van gemeenschapsvorming.

"Er is iemand in het kookteam, die zegt: ik geloof niet, maar ik vind dit zo'n fijne groep mensen, ze voelt zich hier echt gewaardeerd. Ze krijgen wel zingeving en levensbeschouwing mee, voor ons horen ze er voor de volle honderd procent bij." (Amsterdam Westervijk)

"Een van onze bezoekers zegt: religie is verschrikkelijk, maar christenen zijn zo vaak leuke mensen." (Taste Delft)

"Een man vertelt dat hij altijd anti-religie is geweest, maar nu toch gaat zoeken naar God. Een jonge vrouw is met een vriendin meegekomen: 'ik flirt met God, maar weet niet of ik verkering wil.' Iemand anders beaamt dat." (bezoekverslag Bijbeltalk, Noorderkerk Amsterdam)

In de ontwikkelverslagen wordt ook telkens gevraagd naar cijfers rond sacramentsbedieningen en andere kerkelijke rituelen. De onderzochte ontwikkelverslagen laten tezamen het onderstaande beeld zien. Het gaat hier om de totalen van alle beschikbare ontwikkelverslagen van de 12 plekken, dus niet alleen om de jongste verslagen.

⁹ Dat beeld zien we in versterkte mate terug bij de zogenaamde kliederkerken, zo bleek uit een onderzoek medio 2018. In de ongeveer honderd kliederkerken die toen actief waren, vonden in totaal 20.000 ontmoetingen plaats. Ruim de helft van de deelnemers (56%) bezocht geen andere activiteit van de organiserende moedergemeente. De teamleden gaven in de vragenlijst aan dat gemiddeld ruim een derde van de deelnemers niet gelovig was. Ook één op de vijf van de teamleden was verder niet betrokken bij de gemeente. Zie <https://www.protestantsekerk.nl/nieuws/kliederkerk-is-succesvolle-aanvulling-op-reguliere-kerkdienst/> (geraadpleegd 5-2-2020)

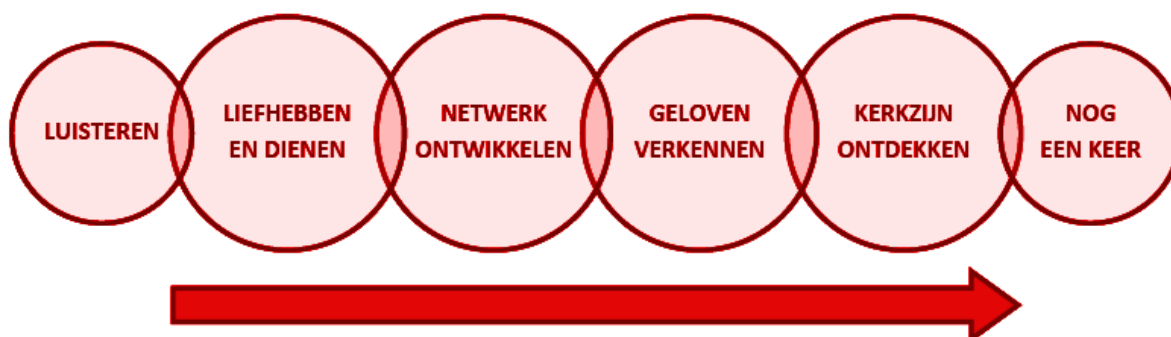
Aantal doopbedieningen tot 12 jaar	1
Aantal doopbedieningen vanaf 12 jaar	14
Aantal belijdenissen	2
Aantal avondmaalsvieringen	Wordt gevierd in Gouda, Delft, Veenendaal en Taizé-Amsterdam
Aantal relatie-inzegeningen	3
Aantal begrafenissen	-

Enkele cijfers op grond van de beschikbare ontwikkelverslagen.

Aanvullend meldt de ICF Gouda dat drie baby's zijn opgedragen tijdens een kerkdienst. We mogen ervan uitgaan dat bovenstaande getallen niet de werkelijke totale aantallen zijn. We hadden immers niet de beschikking over alle ontwikkelverslagen en andere relevante documenten waarin deze cijfers worden gepresenteerd. Bovendien bedienen niet alle pioniersplekken zelf de doop of is er ruimte voor het afleggen van belijdenis in de eigen gemeenschap. Dat gebeurt soms in een kerkelijke gemeente waarmee men zich verbonden weet. De werkelijke cijfers zullen daarom hoger liggen dan die hier gepresenteerd worden.

Van de 14 doopbedieningen aan mensen boven de 12 jaar vonden er 10 plaats binnen ICF Veenendaal. In meerderheid hadden deze dopelingen een moslimachtergrond.

De pioniersreis. In de interviews met pioniers werd de zogenaamde pioniersreis gebruikt als raster voor het gesprek. Tijdens pionierstrainingen wordt deze gebruikt in de toerusting van (aspirant) pioniers. Zes cirkels verbeelden momenten of stadia in het pionierswerk:¹⁰



¹⁰ Het beeld is - met aanpassingen - overgenomen uit Michael Moynagh, *Church for Every Context: An Introduction to Theology and Practice*, London 2012. Zie in dit verband ook Sake Stoppels, [Heil zien in missionaire initiatieven. Een zoektocht naar de theologie achter nieuwe vormen van geloofsgemeenschap.](#), Ede 2019, p. 32-34 (geraadpleegd 5-2-2020) en Timo van der Heijden, *Nieuwe wijn OF water bij de wijn. Een kritische reflectie op de pioniersreis als model voor gemeentestichting*, Masterscriptie Vrije Universiteit Amsterdam 2019 (zie http://www.ubvu.vu.nl/pub/fulltext/scripties/10_2541570_0.pdf) (geraadpleegd 5-2-2020) Van der Heijden laat zien dat het Britse origineel een ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Niet alle pioniers bleken 'de pioniersreis' te kennen.¹¹ Een van de interviewvragen was die naar eventuele speerpunten binnen de reis. In de meeste interviews is deze vraag niet expliciet beantwoord, maar waar dat wel gebeurde, waren 'luisteren' en 'liefhebben en dienen' favoriet.¹²

'Luisteren, dat komt steeds weer terug. Luisteren naar de buurt, luisteren naar God, luisteren als geloofsgemeenschap, luisteren naar de bezoekers die hier komen. (...) Dat vind ik ook kenmerkend voor pionieren: dat ik niet hier mijn programma neerleg, maar dat ik kijk naar wat de interesses en vragen zijn van de mensen hier en daarop aanhaak.' (Westerwijk Amsterdam)

Eén pionier gaf aan het meeste te hebben met 'geloven verkennen'. Zijn pioniersplek heeft de intentie om mensen bekend en vertrouwd te maken met het christelijk geloof vanuit de hoop dat het komt tot een doop en/of tot het doen van belijdenis. Niet elke plek deelt dit verlangen in even sterke mate. In het gesprek over de zes elementen van de reis bleek ook dat de cirkels onderling interfereren en dat het pioniersgebeuren altijd een zekere rommeligheid kent. De gedachte aan een lineair proces is ver weg. In een van de gesprekken kwam ook een onjuiste timing aan bod:

'Wij zijn te vroeg begonnen met kerk-zijn ontdekken. We zijn begonnen met samenkomsten in het derde jaar en dat was te vroeg, dat werkte niet. Je deed iets voor de buurt waar geen buurtgenoten op afkwamen. We deden het voor de buurt en niet voor onszelf. Hoe kun je voor andere mensen een geestelijk thuis scheppen als dat voor je zelf niet het geval is? We hebben daar toen wat langer mee gewacht totdat er wat meer vraag naar kwam en nu hebben we ze wel. We vormen nu echt ook een geloofsgemeenschap met vieringen op de zondagmiddag.' (Taste Delft)

Theologische variëteit. De wereld van de pioniers is al even veelkleurig als de Protestantse Kerk in Nederland als geheel. Uit het voorgaande zal dat duidelijk zijn geworden, maar het is goed dat hier nog eens expliciet te thematiseren. Illustratief is hier bijvoorbeeld de houding ten opzichte van moslims en hun geloof. Binnen bepaalde pioniersplekken is er openheid voor en soms zelfs een sterke gerichtheid op het christenworden van moslims. Andere plekken houden zich daar verre van.

"We zijn interreligieus. Dat concept kent men niet in het pionieren. De gedachte van het pionieren is dat je zoekt naar een andere vorm van kerk-zijn. Nu schuift dat wel wat op, komt er wat verandering. Maar de druk om in een concept te passen die vanaf het begin met het pionieren is ingezet, namelijk een vorm van een christelijke gemeenschap, dat zijn wij niet en dat gaan wij ook niet worden. Ik wil het weg hebben onder de paraplu van het kerkelijke denken." (De Sleutel Apeldoorn)

"Dit is allemaal (tot nu toe) christelijk ingestoken. Wens van de pionier is om een tussenvorm te zoeken, waarbij de thema's algemener zijn. Er worden binnenkort drie avonden over duurzaamheid gegeven. En uitbouwen van interreligieuze ontmoetingen. Iemand uit het kernteam die atheïstisch is, slingert dit aan." (Taizé Amsterdam)

¹¹ Deze ervaring deed ook Timo van der Heijden op in zijn onderzoek. Van der Heijden, a.w., p. 38. Van belang is ook van der Heijden's ontdekking dat de gebruikte begrippen niet bij iedereen dezelfde invulling krijgen. Dat geldt bijvoorbeeld voor 'kerkzijn ontdekken', maar ook voor 'geloven verkennen', Van der Heijden, a.w., p. 45 ev.

¹² Van der Heijden vroeg in zijn interviews met vijf pioniers waar voor hen in de pioniersreis de bottlenecks zaten. Deze zaten met name bij 'kerk zijn ontdekken' en 'geloven verkennen'. Van der Heijden, a.w., p.48.

Binnen de grote variëteit aan theologische accenten en overtuigingen is toch wel een zekere gezamenlijke grondtoon te vinden, namelijk de helderheid over de eigen kleur van de plek. Er is geen neiging om de eigen christelijke identiteit te verdoezelen of anderszins achter te houden. Tegelijk is er in de meeste plekken geen sterke gerichtheid om mensen tot bekering te laten komen. We zien een combinatie van het helder present stellen van de christelijke traditie met het bieden van een open ruimte waarin mensen in vrijheid hun eigen keuzes kunnen maken.

“Wij zijn schaamteloos christelijk en discipel van Jezus. Deze afhankelijkheid is onze kracht en onze bron. We zijn daarin transparant en dus zonder verborgen agenda. Bijzonder is dat we hebben gemerkt dat de openheid en bijbehorende kwetsbaarheid over wie we zijn aanstekelijk werkt en mensen ruimte biedt om dit zelf ook te doen.” (Leven in Laak, Vervolgplan Pionieren 2017)

“Ik zie om me heen wel gemeenschappen die mensen vragen een keuze voor Jezus te maken. Het lukt mij niet om zo met mensen om te gaan. Soms denk ik wel: is dat niet een tekort, moet ik mensen niet directer de keus voorhouden? Maar dan lopen de meeste mensen in Amsterdam hard gillend weg. Op de bijbelklas zouden ze ook zo afhaken. Uitgerekend de ruimte geeft mensen te denken, vaak gaandeweg, stukje bij beetje. Soms leidt het tot doop en belijdenis, maar lang niet altijd. Ik vind dat ook lastig: moet ik meer duwen of moet ik het gewoon maar blijven dienen en het laten gebeuren? Ik kies voor het laatste. Contexten doen heel erg mee, in je benadering, je taal en je manier van doen. In mijn Haagse jaren hield ik bijvoorbeeld wel Alpha-cursussen, waarvan ongeveer 50% betrokken raakte. Wat hier niet werkt, kan op een andere plek dus wel heel goed werken.” (Noorderkerk Amsterdam)

Op de achtergrond van deze ontspannen houding speelt zal zeker ook de theologie een rol spelen. Daar waar wordt geloofd dat mensen zonder Christus verloren gaan, zal men sterker geneigd zijn niet- of andersgelovigen te bewegen te kiezen voor Jezus Christus dan bij een ‘ruimere’ beleving van het geloof. In de gehouden interviews komt de gedachte aan ‘verloren gaan’ feitelijk niet terug. Mogelijk speelt dit wel een rol in de motivatie van bepaalde pioniers, maar in de gesprekken is dat niet echt aan de orde geweest. ‘Geloven als optie’ (Charles Taylor) is een toon die we in meerdere gesprekken horen terugkeren. Pioniers zijn enthousiast over hun geloof, schromen ook niet het te delen, maar laten de ander volstrekt vrij.

“Ik voel me soms een beetje Paulus op de Areopagus, ik verkondig u de onbekende God die u zoekt. Dan wil ik nog mensen op geen enkele manier dwingen. Ik heb geen verborgen agenda. Je hoeft niet naar de kerk. Ze mogen wel. Bij al mijn activiteiten zeg ik: geloven hoeft niet, mag wel.” (Het Plein Zwolle)

Duurzaamheid. Mensen komen naar activiteiten, maar binden zich niet zo gemakkelijk. Dat constateren meerdere pioniers. We hoeven niet verbaasd te zijn over dergelijke constateringen, want het is een breed maatschappelijk fenomeen. We zagen het ook terug in de cijfers in de tabel op p.16. De groep van ‘incidentele’ deelnemers is groter dan de groep van ‘stevig betrokken’ deelnemers.

Een belangrijke focus in het pionierswerk is de ontwikkeling van ‘duurzame gemeenschapsvorming’. Hier ligt dus een spanning. Pioniers zoeken vormen van gemeenschap die een zekere mate van hechtheid en continuïteit kennen. Dat doen ze in een cultuur waarin ‘lichte gemeenschappen’ favoriet lijken te zijn. Meerdere pioniersplekken zijn mede ingesteld op eenmaligheid en benutten ook de kracht daarvan (Nijkleaster en

Spoorzoeken bijvoorbeeld)¹³, andere weten van een snelle doorstroming van hun doelgroep (Leven in Laak en Taizé-Amsterdam bijvoorbeeld) en daarmee van het tijdelijke van veel gemeenschap.

“Ik zal nooit tegen iemand zeggen: kom je volgende week weer?” (Nijkleaster, Jorwert)

Veel plekken zoeken toch een zekere binding en continuïteit en dat blijkt niet altijd mee te vallen.

“Ik ga niet over hoe mensen reageren op wat ik vanuit het Evangelie aanreik, dat is hun eigen vrijheid. Het hoort ook bij die vrijgevochten geest van Amsterdam. Ik heb nog nooit op een plek gezeten waar je zo moeilijk commitment kunt vragen als hier, tot in de gemeente toe. Als ik te veel verlang, dan werkt dat allemaal averechts. In Amsterdam kun je volkomen dienstbaarheid leren, al blijf ik dit ook wel ingewikkeld vinden. Maar opleggen werkt niet.” (Noorderkerk Amsterdam)

Hier speelt ook nog iets anders. We zagen al dat veel pioniersplekken mensen aantrekken die kwetsbaar zijn en soms ook zwaar gekwetst. Zij hebben lang niet altijd het vermogen en de ruimte om zich actief in te zetten voor de opbouw van een duurzame gemeenschap. We zien dat terug in de ervaringen van de beide ICF's uit het onderzoek, maar ook in andere plekken.

“Er zijn al meer mensen die een steuntje nodig hebben dan mensen die een steun zijn.” (ICF Veenendaal)

“De buurt is onze doelgroep. De mensen die je als eerste bereikt zijn de sociaal zwakkeren. We zouden wel meer contact willen met de mensen die het wat beter voor elkaar hebben. Die bereiken we nog niet echt.” (Taste Delft)

¹³ Ook zij bieden vormen van langdurige gemeenschap en zien dergelijke verbindingen ook graag ontstaan, maar de vormgeving van de activiteiten - met name de wandelingen - vraagt daar niet om.

DEEL IV. CONCLUSIES

Als we de uitkomsten van het onderzoek puntsgewijs samenvatten, dan kunnen we het volgende zeggen:

- Het onderzoek laat zien dat pioniersplekken in staat zijn in contact te komen met mensen voor wie de 'gewone' kerk niet of niet meer in beeld is. Daarmee beantwoorden ze aan het doel waarvoor ze in leven zijn geroepen.
- De onderzochte deelnemers blijken in grote meerderheid een meer of minder sterke kerkelijke socialisatie als biografische achtergrond te hebben. Het lijkt lastig te zijn mensen aan te trekken die nooit een verbinding met de christelijke traditie - in welke vorm dan ook - hebben gehad. De uitzondering op deze regel wordt gevormd door deelnemers met een moslimachtergrond.
- De onderzochte pioniersplekken betekenen in zowel sociaal als in godsdienstig opzicht veel voor de betrokkenen. Beide dimensies blijken ook fundamenteel met elkaar verweven te zijn.
- Veel van de geïnterviewde deelnemers blijken relatief kwetsbaar te zijn. Meerderen van hen hebben ook behoorlijke kwetsuren in hun leven opgelopen. Als dit beeld representatief is voor het geheel van pioniersplekken, heeft dat mogelijk consequenties voor het vermogen om uit te groeien tot duurzame gemeenschappen.
- De kracht van de plekken lijkt mede te liggen in hun kleinschaligheid en in de combinatie van een heldere identiteit en een laagdrempelige, informele instap. Op uiteenlopende manieren kunnen mensen zich verbinden met een pioniersplek. Dat maakt dat deze plekken meer dan gevestigde kerkelijke gemeenten een vloeiende overgang kennen tussen deelnemers die affiniteit hebben met het christelijke geloof en deelnemers die dat niet hebben.
- De theologische diversiteit binnen de wereld van pioniersplekken is groot. Dat komt onder meer tot uiting in de gerichtheid op het tot geloof komen van niet-christenen. Daar waar dat in bepaalde plekken een speerpunt is, is er in andere plekken juist een zekere allergie voor 'bekering'.
- Breed is er de neiging om de pioniersplek als 'een open plek' te profileren. Het christelijk profiel is doorgaans duidelijk, maar tegelijk hecht men aan vrijheid en de ruimte voor deelnemers een eigen weg te gaan met het aanbod.

DEEL V. REFLECTIES & AANBEVELINGEN

Elk onderzoek roept nieuwe vragen op. Dit onderzoek is op deze regel geen uitzondering. Daarom noteer ik aan het einde van dit verslag enkele observaties die zijn ontstaan in de loop van het onderzoek. Ze raken niet echt aan de focus in het verrichte onderzoek - de ervaringen van deelnemers aan pioniersplekken - maar hebben meer te maken met het concept 'pioniersplek'. In dat kader doe ik ook enkele aanbevelingen.

Wat is een pioniersplek? Pioniersplekken zijn er in soorten en maten. Dat is inherent aan de zoektocht naar nieuwe gestalten van (geloofs)gemeenschap en (geloofs)communicatie. Deze veelkleurigheid getuigt ook van de creativiteit die in de wereld van de pioniers te vinden is. Tegelijk is het zinnig om 'het merk' pioniersplek te beschermen voor een veelkleurigheid die kan uitlopen op kleurloosheid en daarmee ook gericht beleid lastig maakt. Zo zijn er tal van initiatieven in plaatselijke kerkelijke gemeenten die qua vorm en inhoud sterk lijken op erkende pioniersplekken, maar dat label niet dragen.¹⁴ Daarom is het goed de omschrijving van een pioniersplek er nog eens bij te pakken:

“Een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerkzijn, voor mensen die niet naar een kerk gaan. Daarbij hanteren we drie uitgangspunten:

- Afstemming op de context (door te luisteren naar wat er speelt)
- Werken vanuit gedeeld geloof (om te beginnen binnen het pioniersteam)
- Duurzame gemeenschapsvorming (gericht op de langere termijn)”¹⁵

De gegeven omschrijving en de uitgangspunten maken duidelijk dat de formule breed is. De Protestantse Kerk heeft niet eenkennig willen zijn in het zoeken naar nieuwe vormen van kerkzijn. We zien die breedte terug in de onderzochte twaalf plekken. Het onderzoek heeft echter laten zien dat niet alle plekken zich bevinden binnen de grenzen van de omschrijving. Dat gebeurt op meerdere manieren:

- Niet elke plek lijkt zichzelf te willen typeren als een nieuwe vorm van kerk-zijn en te willen werken 'vanuit gedeeld geloof'. Met name De Sleutel in Apeldoorn benadrukt haar interreligieuze karakter. Het woord 'kerk' kan dan als te beperkend worden gezien. Er wordt niet gezocht naar gedeeld (christelijk) geloof, maar de plek probeert juist over levensbeschouwelijke en religieuze grenzen heen te bouwen aan een 'inclusieve' gemeenschap. Op meer plekken zien we een verlangen om in den brede te werken aan (interreligieuze) zingeving en gemeenschap.
- 'Huis voor de ziel' in Amsterdam is nauw verbonden met de Noorderkerk. De bijbelklassen kunnen we zeker zien als vorm van kerk-zijn, en tegelijk ziet de pionier mensen graag doorstromen naar de 'gewone' kerk(diensten). Er is geen verlangen - voor zover we dat vanuit het onderzoek konden overzien - om de bijbelklassen te laten uitgroeien tot een eigen en min of meer zelfstandige gestalte van kerk-zijn naast de bestaande Noorderkerk-gemeente.
- Westerpark Amsterdam is een reeds decennia lang bestaande gestalte van diaconaal kerk-zijn in Amsterdam-West. De plek is ontstaan vanuit de Jeruzalemkerk in de wijk De Baarsjes. In 2014 werd het officieel een pioniersplek binnen de Protestantse Kerk, mede om ze zo als een soort 'zij-instromers' toegang te bieden tot de leergemeenschap pionieren. Die keuze is begrijpelijk en ook te billijken, maar op die manier wordt het begrip 'pioniersplek' opgerekt tot voorbij de gangbare connotatie

¹⁴ De Protestantse Kerk kent een netwerk van predikanten en kerkelijk werkers die niet betrokken zijn bij een erkende pioniersplek, maar wel volop missionair bloed in de aderen hebben en daar ook vormen en inhouden voor vinden binnen hun eigen kerkelijke setting.

¹⁵ <https://www.lerenpionieren.nl/voor-beginners/> (geraadpleegd 21-1-2020)

van 'nieuw' en 'experimenteel'.¹⁶

Uiteraard zijn deze kanttekeningen niet bedoeld als diskwalificatie van de betreffende projecten. Het gaat enkel om de vraag wat de Protestantse Kerk onder pioniersplekken wenst te verstaan.¹⁷ Het is daarbij zinvol om de omschrijving van wat een pioniersplek is, nog eens tegen het licht te houden, mede vanuit de elementen binnen de pioniersreis, zoals die functioneert binnen het pioniersbeleid van de Protestantse Kerk (zie blz.18 in dit rapport). Het lijkt wijs om te komen tot een scherpere afbakening van het concept 'pioniersplek'. Met name de elementen 'geloven verkennen' en 'kerkzijn ontdekken' lijken multi-interpretabel te zijn. Uiteraard moeten we beide elementen niet dogmatisch willen dichttimmeren, maar tegelijk lijkt een scherpere omschrijving van de twee nodig om gericht missionair beleid te kunnen ontwikkelen en ook heldere kaders te krijgen voor het pioniersnetwerk en haar activiteiten. In de goede zin van het woord is een meer 'discriminerende' formulering van beide elementen nodig. Dat helpt potentiële pioniersplekken om te zien of ze al dan niet binnen het kader van het pioniersnetwerk en haar pioniersreis integraal vruchtbaar willen en kunnen functioneren. Als dat het geval is, wordt gerichte begeleiding vanuit een helder kader ook mogelijk. Als dat niet het geval is, geeft het lucht de eigen diaconale en/of missionaire weg buiten dit netwerk om te zoeken en te gaan. Aansluiting bij een ander missionair en/of diaconaal netwerk is daarbij mogelijk.

Herziening van de omschrijving van pioniersplekken? "Een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerk-zijn, voor mensen die niet naar een kerk gaan." Deze omschrijving van wat een pioniersplek is, is op zich heel helder, maar tegelijk is er iets als een impliciete boodschap. Dat zit hem vooral in het laatste deel: 'voor mensen die niet naar een kerk gaan.' Hier klinkt het oude beeld van 'naar de kerk gaan' in door. Dat reduceert onwillekeurig de klassieke kerk tot de zondagochtend, terwijl ook in bestaande kerken men zoekt naar nieuwe, meer interactieve vormen van geloofsgemeenschap. Daarom is een formulering als 'een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerk-zijn voor mensen die zich niet of niet meer betrokken weten bij een andere vorm van christelijke geloofsgemeenschap' mogelijk een goed alternatief voor de huidige formulering. We kunnen het ook nog korter formuleren: 'een pioniersplek is een nieuwe vorm van kerk-zijn voor mensen die niet betrokken zijn bij een andere vorm van kerk'.

De momenten in de pioniersreis. De pioniersreis, zoals deze wordt gebruikt binnen de pionierswereld van de Protestantse Kerk is niet een reis in zes helder te onderscheiden etappes. Etappes volgen elkaar normaalgesproken op, als de ene is afgelopen begint de volgende. Dat beeld past echter niet bij het pionieren. Daarom kunnen we dan ook beter spreken van elementen of momenten dan van etappes. De volgorde van de cirkels van de pioniersreis kennen een zekere (chrono)logica, maar tegelijk volgen ze elkaar niet lineair op. Er is interferentie, terugschakeling en 'circulariteit'. Wat echter blijft is, is het belang om de integrale reis in het vizier te houden. Daarom is het ook goed al van meet af aan 'het einde' van de reis in beeld te hebben. Dat kan met vragen als: wat beogen we?; waar zijn we uiteindelijk op uit?; wanneer zijn we tevreden?.

¹⁶ Tijdens een sessie over pionieren introduceerde een gemeentepredikant zichzelf en zijn gemeente als volgt: 'Wij pionieren al sinds 1636!'.

¹⁷ In dit verband wijs ik ook op het bestaan van de kliederkerken. In zekere zin zijn dit gedeeltelijk ook pioniersplekken, maar worden ze niet zo genoemd. De wereld van vernieuwende missionaire initiatieven is zeer veelkleurig en heldere afbakeningen zijn lang niet altijd mogelijk. Zie voor de succesvolle formule van de kliederkerken Marten van der Meulen en Nelleke Plomp, 'Discipelschap door kliederkerk heeft verbinding met andere kerkplekken nodig', in: *Handelingen. Tijdschrift voor Theologie en Religiewetenschap*, jrg. 47 (2020), nr. 1, p. 43-53

Wordt groei geblokkeerd door de samenstelling van de groep deelnemers? We zagen dat onder de 42 deelnemers er relatief veel zijn met kwetsuren. Daar kun je op minstens twee manieren naar kijken. De eerste is een vreugdevolle: kennelijk ervaren deze mensen dat er een veilige plek is waar ze zijn opgenomen in een dragende gemeenschap. Mensen die vermoeid en belast zijn (vgl. Mattheüs 11: 28-30) vinden een plek om op adem te komen. In dit opzicht lijken pioniersplekken 'evangelischer' te zijn dan veel 'gewone' gemeenten. Ze houden deze gemeenten ook een spiegel voor: hoe herbergzaam is de kerkelijke gemeente voor hen die - op welke wijze dan ook - getekend zijn door het leven? Met nadruk zetten we deze gastvrijheid van pioniersplekken - ook voor 'vreemde gasten' - voorop, maar er is ook een keerzijde, een andere blikrichting. Hoe groot is de draagkracht van deze gemeenschappen? Wat betekent de samenstelling van de gemeenschap voor gezondheid, duurzaamheid en continuïteit? Prikkelend in dit verband is wat Kilpin en Murray schrijven over grenzen aan de groei van geloofsgemeenschappen die mede een vangnet zijn voor kwetsbare mensen.

"Groei lijkt opwindend en tegelijk afschrikwekkend. Hoeveel verslaafden kan een kleine kerk aan? Voor hoeveel mensen die lijden onder een psychische ziekte kan een kleine kerk zorgen? Het is bizar, maar voor een kerk met een hart voor zending kan het vooruitzicht van nieuwkomers verontrustend zijn."¹⁸

We hebben vanuit de onderzochte plekken niet een dergelijk geluid gehoord, maar het mag duidelijk zijn dat de draagkracht van elke gemeenschap grenzen kent, zeker als blijkt dat ze echt ruimte biedt aan mensen die dat elders niet altijd kunnen vinden.

Hoe duurzaam moet het zijn? 'Duurzame gemeenschapsvorming' is een van de uitgangspunten bij het functioneren van pioniersplekken. Daar is ook veel voor te zeggen, want christelijk geloof vraagt om een zekere continuïteit. Het beeld van de gemeente als 'Lichaam van Christus' verwijst - al dan niet bewust - naar een hechte en blijvende verbondenheid. Lichaamsdelen kunnen alleen met schade voor zichzelf en het geheel 'afstand nemen' van het lichaam.

In onze tijd echter zien we verbanden losser en kortstondiger worden. In dit verband verwijs ik naar het lopende promotieonderzoek van Marinka Verburg (PThU) naar de gemeenschapsopbouw in pioniersplekken. Zij beschrijft twee pioniersplekken die beide gericht zijn op gemeenschapsopbouw. In de ene komt dat - mede door de wekelijkse vieringen op zondag - ook behoorlijk op gang, in de andere veel minder. Daar waar de initiatiefnemers van deze pioniersplek 'Zinenmeer' (fictieve naam) mede gericht zijn op duurzame gemeenschapsvorming, blijkt een heel deel van de deelnemers daar niet voor te komen. Zij kijken primair naar activiteiten: als deze aantrekkelijk zijn, komen ze, en anders niet.¹⁹ Het beeld van de kerk als restaurant (Stefan Paas) komt hier op: als het eten goed is en de ambiance prettig, komen mensen mogelijk wel eens terug, maar van een duurzame binding aan een restaurant is doorgaans geen sprake.²⁰

Illustratief is hier de zoektocht van pioniersplek 'Het Bakken' in een Woerdense nieuwbouwwijk: "Deels zijn de bezoekers van Het Bakken mensen die randkerkelijk

¹⁸ Julian Kilpin, Stuart Murray, *Creatieve gemeentestichting in aandachtswijken van de stad. Het verhaal van Urban Expression*. Uitgeverij Urban Expression, Den Haag z.j., p. 31. Vergelijk ook Andrew A. Groza, 'The Seldom Acknowledged Difficulties of Leading Missional Churches: Challenges Faced by Those Who Seek to Explore Different Forms of Being and Doing Church', in: *Ecclesial Practices* jrg. 6 (2019), nr. 2, p. 175-178

¹⁹ Marinka Verburg-Janssen, 'Gemeenschap in de kerk van de toekomst', in: *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, jrg. 44 (2017), nr. 3, p. 35-43 (themanummer 'pionieren').

²⁰ Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*, Zoetermeer 2015, p. 40 ev.

*waren en zonder Het Bakken geen kerkganger waren geworden. Een andere grote groep bestaat uit mensen die regelmatig naar Het Bakken komen, maar elders kerkelijk betrokken zijn en de laagdrempelige samenkomsten van Het Bakken aansprekend vinden voor 'zo nu en dan'. Dat maakt het lastig om te bouwen aan een gemeenschap.'*²¹

Langdurige en continue binding aan plekken kunnen we lang niet altijd meer verwachten. Plekken als bijvoorbeeld Nijkleaster en Spoorzoeken houden daar ook al rekening mee.²² Ook zij zoeken zeker naar duurzame gemeenschapsvorming, maar hebben ook veel openheid voor 'de kracht van het eenmalige'. Mensen kunnen eenmalig voluit mee wandelen en blijken daar een intensiteit van gemeenschap te ervaren die ze elders soms niet of nauwelijks vinden. Het is zaak dat hier ook beleidsmatig ruimte voor wordt gemaakt. Mogelijk wordt er bij het zoeken naar continuïteit in en van pioniersplekken nog te sterk gedacht vanuit bestaande geloofsgemeenschappen en klassieke vormen van verbinding en gemeenschap. Gemeenschapsvorming is aan verandering onderhevig, niet in het minst door de nieuwe sociale media.

*Op de pioniersplek 'Twintigers Woerden' werd een evaluatieformulier rondgestuurd aan de mensen in het adressenbestand. Eén deelnemer was maar bij één activiteit geweest, maar op de vraag 'Voel je je onderdeel van Twintigers Woerden?' antwoordde ze voluit 'ja'. (...) De Amsterdamse predikant Bas van der Graaf vertelt over een man die de kerstnachtdienst bezocht en na afloop volkomen geroerd hem bedankte met de woorden: 'volgend jaar kom ik weer!'*²³

*'(...) waarom vinden we eigenlijk dat geloven niet zonder gemeenschap kan? En: wanneer kunnen we dan spreken van gemeenschap? Voor sommigen is een gemeenschapservaring op een avond al genoeg.'*²⁴

Bestaande kerken hebben op dit vlak evenzeer een zoektocht te ondernemen als pioniersplekken. Daarom is het zoeken naar continuïteit - waarvan en waarin? - een gedeelde uitdaging. Veranderde (ver)bindingspatronen kunnen daarbij uiteraard niet buiten beschouwing blijven. Daarbij is overigens 'pick and choose' niet het hele verhaal. Dat leerde bijvoorbeeld pioniersplek 'Het Pand' in de Groningse Indische buurt. Na jarenlang te hebben gewerkt vanuit een omgebouwde garage, kon de pioniersplek in 2014 in een nieuw gebouw starten, deel uitmakend van een speeltuin.

'Sinds we in de speeltuin zijn neergestreken werken wij ook aan gemeenschapsvorming. Eerst werd er om de week een viering gehouden. Speciale Facebook-evenementen werden iedere keer aangemaakt om mensen te attenderen op de lunchviering. Na een paar jaar is vrij abrupt besloten om wekelijkse vieringen te gaan houden. Al snel konden we stoppen met alle reclame, want het was niet meer nodig, iedere zondag is er immers een lunchviering. Waar we bang voor waren gebeurde precies niet. Want mensen kwamen om de week, dus als je wekelijks gaat vieren zal er wel de helft van het oorspronkelijke aantal komen. Niets van deze vooronderstelling klopte. Het aantal mensen dat zich bij de gemeenschap

²¹ Margriet Zwart, 'Anders kerk zijn: pionieren in Woerden', in: *Ouderlingenblad*, jrg. 96 (2019), nr. 1099, p. 8

²² 'Wij richten ons niet op een bepaalde groep mensen, jonge mensen of kinderen bijvoorbeeld, en zijn minder bezig met het vormen van een nieuwe gemeenschap'. Helma van Loon-Kuiper, 'Anders kerkzijn: pionieren in de Slangenburger', in: *Ouderlingenblad*, jrg. 97 (2019), nr. 1106, p. 9

²³ Nynke Dijkstra, Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, p. 73

²⁴ Marinka Verburg, in Elze Riemer, 'Bijbel heeft geen kerkmuren nodig. Pioniersplekken ontwikkelen nieuwe vormen van gemeenschap', *Volzin*, juni 2019, p. 37

*voegde groeide juist! Na twee jaar hebben we tafels moeten bijbestellen omdat er geen plek is en nu staan we weer voor zo'n moment.*²⁵

Ervaringen rond gemeenschapsvorming zijn - zo laat dit voorbeeld zien - mogelijk grilliger dan we vaak denken. Het loont de moeite pioniersplekken hier nog eens goed op te onderzoeken. Daarbij is het ook goed te letten op het verbindende en gemeenschap stichtende vermogen van maaltijden.

²⁵ Jan Waanders, 'Het Pand', in: *Ouderlingenblad*, jrg. 96 (2019), nr. 1101, p. 7,8

BIJLAGEN

Bijlage 1. Interviewvragen voor deelnemers

Voorvragen:

- Hoe en wanneer ben je in contact gekomen met de pioniersplek?
- Aan welke activiteiten van de pioniersplek neem je deel? Hoe vaak doe je dat?

Sociaal:

- Hoe belangrijk is de pioniersplek voor je als het gaat om contacten met anderen? (soortelijk gewicht pp)
- Ervaar je iets van verbondenheid/gemeenschap in de pioniersplek? (mate van verbondenheid)
- Heb je er nieuwe mensen leren kennen? Misschien ook mensen die je anders nooit had leren kennen? (verruiming sociaal netwerk)
- Als je je relatie met de pioniersplek zou moeten beschrijven, hoe zou je dat dan doen? (beleving pp)
- Heb je ook buiten de pioniersplek om contact met mensen die je daar (hebt) ontmoet? Heb je er bijvoorbeeld vrienden gemaakt? (vliegwiel-effect)
- Heb je andere plekken in de samenleving waar je sociale verbondenheid ervaart? En zo ja, is dat anders dan hier? (eigensoortigheid pp)
- Is er door je betrokkenheid bij de pioniersplek iets veranderd in je sociale leven? Zo ja, wat en hoe komt dat? (opbrengst verbondenheid pp)
- Kun je je indenken dat je over 5 jaar ook nog betrokken bent bij de pioniersplek? (duurzaamheid binding)

Geloof:

- Wist je toen je contact met de pioniersplek kreeg dat het een christelijke initiatief was? Zo ja, speelde dat ook een rol in je motivatie om er naar toe te gaan? (beleving pp in de beginfase)
- Ervaar je dat geloof een rol speelt in de invulling van de pioniersplek? Zo ja, waar en hoe? (levensbeschouwelijk profiel pp)
- Speelt het christelijk geloof een rol in je eigen leven? Zo ja, op welke wijze? (godsdiensstige biografie)
 - Als je al gelovig was, is er door je contacten met de pp iets veranderd in je beleving van het geloof? Zo ja, wat dan? Voorbeelden: bidden, bijbellezen, vieringen, beeld van God, etc.
 - Als je niet gelovig bent/was, is geloof voor jou door je contacten met de pp een rol gaan spelen? Zo ja, op welke wijze? Voorbeelden: bidden, bijbellezen, vieringen, beeld van God, etc.
- Merk je dat men vanuit de pioniersplek het christelijk geloof graag met jou wil delen? (missionaire oriëntatie pp)

Bijlage 2. Interviewvragen voor pioniers

Gesprek aan de hand van de pioniersreis van Michael Moynagh

1. Intenties vanuit de pioniersplek

- Wat is jullie verlangen met deze pioniersplek? Kun je een voorbeeld geven van 'kijk, daar doen we het nu voor....'?
- Kun je per element van de pioniersreis iets vertellen over jullie invulling van de pioniersreis? (zie hieronder, p. 2)
- Leggen jullie ook accenten binnen de reis? zo ja, welke en waarom?
- Waar liggen jullie belangrijkste vragen in dit traject?

2. Praktijkervaringen

Geloof:

- Welke levensbeschouwelijke achtergronden zie je in jullie bezoekersgroep?
- Heb je het idee dat mensen die al iets met kerk en geloof hadden, dat daar iets bij veranderd is, als je denkt aan hun geloof. Concrete voorbeelden?
- Klopt het dat er bij jullie ook mensen mee zijn gaan doen, die eerder niets hadden met kerk en geloof? Is er bij hen op dit punt iets veranderd? Concrete voorbeelden?
- Mensen van allerlei achtergronden, gelovig, kerkelijk, twijfelaars, sceptisch zijn mee gaan doen. Zijn er ook mensen die er achter zijn gekomen dat geloof niets voor ze is? Kun je daar iets over vertellen? Weet je wat de reden is dat ze zijn afgehaakt?

Sociale verbondenheid

- Kun je jullie deelnemersgroep typeren? Hoe divers is de groep?
- Is deze groep qua samenstelling ook de doelgroep die jullie voor ogen hadden toen jullie begonnen?
- Welke mensen bereiken jullie niet?
- Zie je door jullie pioniersplek nieuwe verbindingen ontstaan? zo ja, in welke sfeer?
- Merk je ook een zekere duurzaamheid rond gemeenschapsvorming? Zo ja, waar zie je dat?

Bijlage 3. Sjabloon ontwikkelverslag

Het ontwikkelverslag is een hulpmiddel om te reflecteren op de ontwikkeling van de pioniersplek. De centrale vraag is hierbij: ontwikkelt zich een nieuwe, doorgaande vorm van kerkzijn, met mensen die niet naar een kerk gaan? Als we het over 'kerkzijn' hebben, dan kijken we naar vier verbindingen: met de context, met elkaar, met God en met de kerk als groter geheel. Dit sluit ook aan bij het viervoudig luisteren waarmee de pioniersreis begint.

We moedigen jullie aan om rond de vragen in gesprek te gaan met mensen uit de doelgroep, uit de zendende kerk, uit jullie netwerk en natuurlijk met elkaar in het pioniersteam. Zo wordt dit verslag onderdeel van een continu proces van reflecterend gesprek en waar nodig bijsturen. Daarmee is het ook al een belangrijke stap op weg naar de evaluatie in het derde jaar en bij de afronding van de pioniersperiode. De pionierbegeleider is beschikbaar om jullie proces van reflecteren en evalueren te ondersteunen.

Naam pioniersplek:

Plaats pioniersplek:

Pioniersjaar:

eerste / tweede / vierde / vijfde

Startdatum pioniersjaar:

Voortrekker pioniersteam

Voor- en achternaam:

Straat en nummer:

Postcode en plaats:

Telefoon:

E-mailadres:

Pionierbegeleider

Voor- en achternaam:

Telefoon:

E-mailadres:

Verbinding met de context

Hoe ontwikkelt de verbinding met de context zich? Hoe bouwen jullie aan relaties met mensen die nog niet betrokken zijn bij de pioniersplek? Hoe ontdekken jullie wat er leeft in jullie omgeving? Hoe ontwikkelt de samenwerking met niet-kerkelijke organisaties en personen zich? Wat gaat hierin goed en wat niet?

Verbinding met elkaar in het pioniersteam

Wat zijn belangrijke ontwikkelingen binnen het pioniersteam? Hoe heeft de onderlinge betrokkenheid zich sinds de start van het pionieren ontwikkeld? En hoeveel mensen zijn nu actief onderdeel van het pioniersteam?

Verbinding met elkaar in het netwerk

Hoe ontwikkelt onderlinge betrokkenheid binnen het netwerk zich? Hoeveel mensen zijn er nu regelmatig betrokken? (Richtlijn: minimaal maandelijks bij een pioniersactiviteit.) En met hoeveel mensen is er incidenteel contact nu? Maak daarbij een onderscheid naar mensen die al kerkelijk actief waren en mensen die dat niet of nauwelijks waren. Een schatting volstaat. Bereiken jullie de mensen die als doelgroep staan omschreven in het pioniersplan? Licht dit kort toe. En hoeveel mensen dragen bij aan de organisatie en financiën van deze plek?

	Stevig betrokken mensen	Incidentele contacten
Was al kerkelijk actief		
Was niet kerkelijk actief		

Verbinding met God

Welke ontwikkelingen zijn er qua geloof en spiritualiteit in het pioniersteam en in het netwerk? Ervaren jullie het pioniersteam (en mogelijk al een bredere groep) als geloofsgemeenschap? Is de tijd al rijp voor activiteiten gericht op het verkennen van geloof met mensen uit de doelgroep? Ontwikkelt zich een verbinding met God bij mensen die zich eerder naar eigen zeggen niet of minder met God verbonden voelden? Welke verhalen ken je? Krijgen sacramenten en andere 'bijzondere bedieningen'* al een plek bij jullie? Zo ja, hoe vaak heeft dat plaatsgevonden in het afgelopen pioniersjaar?

Aantal doopbedieningen tot 12 jaar	
Aantal doopbedieningen vanaf 12 jaar	
Aantal avondmaalsvieringen	
Aantal relatie-inzegeningen	
Aantal begrafenissen	

* Zelf andere 'bijzondere bedieningen' invullen (zoals bijvoorbeeld belijdenis, doopbevestiging of ziekenzalving) mag ook.

Verbinding met de kerk als groter geheel

Op welke manier krijgt het contact met de zenden gemeente(n) vorm en is dat constructief? Welke invloed heeft de leergemeenschap vanuit de landelijke kerk op het proces? En welke bijdrage hebben jullie geleverd aan de leergemeenschap? Bijvoorbeeld een workshop gegeven, een pioniersplek ontvangen, een bijdrage geleverd aan een nichenetwerk. En welke tips zou je willen geven aan de landelijke leergemeenschap?

Rol van de pionierbegeleider

Bij welke gelegenheden was de pionierbegeleider aanwezig? Welke onderwerpen zijn er aan de orde geweest? Wat zijn komend jaar aandachtspunten die vragen om aandacht en betrokkenheid van de pionierbegeleider?

Vooruitblik en aanpassingen van het pioniersplan

Wat zijn de belangrijkste doelen voor komend jaar? Waarom geven jullie daar prioriteit aan en hoe willen jullie dat concreet gaan aanpakken? Zijn er substantiële veranderingen ten opzichte van het pioniersplan? Welke?

Financieel beheer

Wie is er verantwoordelijk voor het financieel beheer van deze pioniersplek?

Voor- en achternaam:

Straat en nummer:

Postcode en plaats:

Telefoon:

E-mailadres:

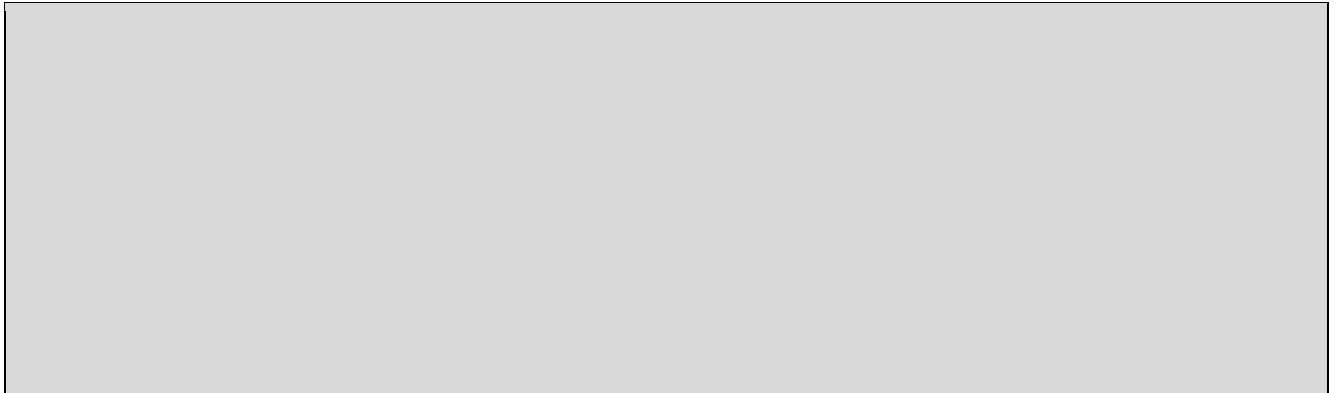
Financiële verantwoording

Wilt u voor de financiële verantwoording de onderstaande tabel invullen? Graag de bijdragen van de lokale gemeente(n) en de fondsen per gemeente en/of fonds specificeren. Let op: de hier gehanteerde jaren lopen vanaf de ingangsdatum van de samenwerkingsovereenkomst en kunnen afwijken van de kalenderjaren.

Inkomsten	Begroting afgelopen jaar	Realisatie afgelopen jaar	Begroting komend jaar
Bijdragen lokale gemeente(n)			
Bijdrage landelijke kerk			
Bijdrage voor pionierbegeleiding			
Bijdrage Maatschappij v. Welstand			
Bijdragen overige fondsen			
Bijdragen betrokkenen			
Overige bijdragen			
Totaal			

Uitgaven	Begroting afgelopen jaar	Realisatie afgelopen jaar	Begroting komend jaar
Vrijwilligersvergoedingen			
Personele kosten			
Pionierbegeleiding			
Huur locaties			
Aanschaf spullen			
Training en gezelligheid kernteam			
Communicatiekosten			
Overige kosten			
Totaal			

Geef een toelichting op inkomsten of uitgaven die noemenswaardig afwijken van de begroting of waar bijzonderheden spelen. Als de begroting voor het komende jaar afwijkt van de begroting uit het pioniersplan, vermeld dan op welke punten de begroting afwijkt en waarom.



Wat doet u met een eventueel batig saldo, reserveert u dat voor de toekomst of investeert u dat extra in het komende jaar? Wanneer er sprake is van een nadelig saldo, hoe vangt u dit dan op?

